

גל נושא מזכרת

הגבעה שמאחורי מתנ"ס בשכונת עיר גנים אינה טבעית וגם אינה תל. דורות של חוקרים מנסים לפענח מה החביאו הקדמונים תחת גל האבנים בירושלים | תמר הירדני

לחזור לחיים. צורת הקבורה הזו מוכרת לנו בעולם כולו כבר מתקופת האבן הקדומה, ואפשר שזהו מקור שמו של הביטוי העברי 'גִּלְעָד', המכיל בתוכו את המלה 'גל', כלומר 'ערמה'. בישראל ובסביבתה נמצאו רגמים אחדים שנבנו ברובם על פסגות הרים סמוך למקומות יישוב. רוב הקהל כאן מכיר למשל את רוג'ם אל הירי, הידוע גם בשם 'גלגל רפאים', שהוא גל אבנים מסתורי ברמת הגולן. הרוגם בגולן עשוי כמכלול מוגזם לכל הדעות של עשרות אלפי אבני בזלת שסודרו במעגלים, כאשר קוטרו של הגדול מביניהם הוא כ-150 מטר. לפי אחת ההשערות הרוגם נבנה סביב קברו של אדם חשוב במיוחד שנפטר לדאבון לבו לפני כ-5,000 שנה.

הרוגם שבו נעסוק היום הוא דוגמית זעירה ביחס למקובל – גל אבנים בקוטר של פחות מארבעים מטר ובגובה של פחות משמונה מטרים, שבמבט בלתי מקצועי יכול היה להיחשב בקלות לסתם גבעה באמצע השומקום. למרבה המזל, כבר במאה ה-19 התעניין החוקר הבריטי צ'רלס דרייק ברוגם שלנו, בעיקר בזכות העובדה שהוא אחד מתוך 19 בליטות

נחשקות שנוסדו בעיר הקודש בחוסר חן מובהק בשנות החמישים כדי לתת מענה מהיר וזול להמוני העולים שנהרו אז למדינה הצעירה.

אחת מהשכונות האלה היא עיר גנים שנבנתה ב-1954 מעבר להרי החושך במושגי ירושלים הקטנה של אותם ימים. שמה היומרי של השכונה רחוק כשנות אור ממראיתה ומאופייה בצל הבלוקים והרחובות המוזנחים שנוספו על מעט הבתים הכפריים שנבנו בה בראשיתה. היינו שמחים לבשר שהשכונה עברה מאז מתיחת פנים, מניקור, פדיקור ותמ"א 38, אלא שהשיכונים הישנים עוד לא עברו שינוי. למרות הכל, התכנסנו כאן היום כדי להעלות על נס פנינה ירושלמית בלתי רגילה הממוקמת בלב עיר גנים מאחורי המתנ"ס השכונתי ברחוב דהומיי 7, הנקראת בשם החידתי 'רוג'ם גנים'.

מזכרות מימי קדם

רוגם, או בכינויו הערבי המוכר 'רוג'ם', הוא בדרך כלל גבעת עפר ואבנים שאנשי קדם ערמו על קבר כדי להדגיש את חשיבותו של הבר מינן שמתחתה, או כדי להבטיח שלא יצליח בשום דרך

לאן נוסעים?

רוגם גנים

רוגם ארכאולוגי מסתורי מימי בית המקדש הראשון

שכונת עיר גנים בירושלים

גורים בירושלים מלווים לא פעם בזוהר של נוסטלגיה ושל גאווה לאומית עם אוויר הרים

מ

צלול כיון ונגיעות כותל. כל זה נכון בתנאי שלא איתרע מזלכם להתגורר באחת משכונות הבלוקים הפחות

מה מתחבא בתל שמאחורי המתנ"ס? רוגם גנים צילום: יהושע לביא

הגבול הירדני, החליטה הארכאולוגית רות עמירן לתת מבט מעמיק יותר ברגמים אלה. משלחת נמרצת של רשות העתיקות התלבשה על רוגם בשוליה של שכונת קרית מנחם בואכה מושב אורה, קילפה אותו מכל אבניו, סילקה את ערמות העפר והציצה פנימה. במקום לגלות כמצופה קבר, מצמץ לעומת החוקרים ההמומים מבנה נמוך ומוזר בעל 17 צלעות. בפיתת המבנה נחשף בור עמוק ובו שרידי אפר ופחם, וסביבו נמצאו שבירי סירים, קערות וקנקנים. המסקנה הייתה שאם לא מדובר במת בעל תיאבון מוגבר הרי שההתייחסות לרוגם כתל קבורה שגויה מיסודה, ועל כן יש צורך בחישוב מסלול חדש. עמירן השקיעה לילות כימים בבדיקה מדוקדקת של החרסים שנמצאו באזור. מסקנתה הייתה שעם כל הכבוד לאולברייט הוא טעה בתיארוך והקדים את הקמת הרוגם בכמעט 400 שנה, שכן החרסים הצביעו על שימוש בו בימי מלכי יהודה רק במאה השמינית או אפילו במאה השביעית לפסה"נ. כשארכאולוגים מוצאים דבר שהם לא יכולים להסביר

קרקע מוזרות שהצטופפו כולן מדרום מערב לירושלים. הוא הסתובב קצת, רחרח, הרים אבנים אחדות והסיק שלא מדובר בגבעה טבעית.

מעבר לכך לא היה לדרייק הרבה מה להגיד על הרוגם וחבריו, אך ב-1923 ביצע הארכאולוג האמריקני ויליאם אולברייט חפירת חתך ברוגם שכן הנמצא היום בשכונת גבעת משואה. מדובר היה בחפירה חפוזה שארכה פחות מחמישה ימים, אבל היא הספיקה כדי לאשש את מסקנתו של דרייק שלפנינו גבעה מעשה ידי אדם שלא נבנתה כתל שכבות רגיל אלא כולה ערמת אבנים אחת גדולה. אולברייט לא השקיע יותר מדי בחפירה ולא הגיע לתחתיתה, אבל הוא בחן את החרסים שעל הגבעה ופסק שהם מתקופת הברזל, שזה בעברית פשוטה קצת לפני ימיו של דוד המלך.

קיטורים עתיקים

חלפו שלושים שנה שבהן איש לא הטריד את הרגמים הירושלמיים, עד שבשנות החמישים, אולי בהיעדר אפשרות לחפור את הדברים המעניינים באמת בירושלים שנמצאו מעבר לקו

עקבות המלך מנשה?

זיהוי זה חולל התרגשות גדולה בקרב חובבי היסטוריה וקונספירציות מקראיות, כי הוא עלה בקנה אחד עם תיאורי התנ"ך על קורות ירושלים בימי המלך מנשה הידוע לשמצה שמלך בירושלים במאה השביעית לפסה"נ. כמו מלכים אחרים שקדמו לו עודד מנשה את פולחן הבעל הכנעני ביהודה, בנה במות לעבודה זרה, הציב פסל של אשרה בבית המקדש ועשה הכל כדי למחוק את זכרו המבורך של אביו חזקיהו (מלכים ב' כ"א). ירושלים הפכה בימיו לעיר אלילית, ובית המקדש לסוג של בדיחה עצובה. אבל לכל שבת יש מוצאי שבת, ולכל בן סורר יש נכד טוב ירושלים. המלך יאשיהו, בנו של אמון בן מנשה, התקומם נגד מעשי סבו הנלוו וקודמיו והשמיד את העבודה הזרה, כמתואר בחזונו בספר מלכים ב':

וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ ... לְהוֹצִיא מֵהִיכָל ה' אֵת כָּל הַכֵּלִים הָעֲשׂוּיִם לְבַעַל וְלְאֲשֵׁרָה וְלִכָּל צֶבָא הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׂרֹפֵם ... וְהִשְׁבִּית

את טיבו הם בדרך כלל פוסקים בקלילות שמדובר באתר פולחן, אלא שבמקרה של עמירן נראה שבאמת לא הייתה שום דרך אחרת להסביר את המבנה המצולע: במה נמוכה, שרידים מובהקים של שרפת בעלי חיים וכלי אוכל. כל מה שמתבקש באתר שמקריבים בו קרבנות. כדי לוודא שאינה טועה המשיכה עמירן וחפרה את התל הזה. היא לא פירקה אותו לגמרי, אך חשפה חלק ניכר ממנו וגילתה גם בו מבנה מצולע זהה כמעט לחברו שבגבעה השנייה. אם עוד נותרה התלבטות, הרי שב-1960 חפר הארכאולוג זאב ייבין רוגם נוסף במרחק 300 מטר מהרוגם שלנו, והפתעה הפתעה – גם שם התגלה מבנה בעל 17 צלעות, אפר, פיח, כלים וכל העסק. בעקבות כך פרסמה עמירן את מסקנתה כי הרגמים הירושלמיים שונים לגמרי מכל אלה המוכרים לנו למטרות קבורה, וכי הם נועדו להסתיר ולהעלים את מה שכינתה 'במות פולחן בחיק הטבע'.

יש רוגמים גדולים הרבה יותר מהרוגם שבשכונת עיר גנים. גלגל רפאים בגולן צילום: זאב שטיין

תיאור רוגם דומה בגבעת משואה לתקופת הברזל. ויליאם אולברייט צילום: משה פרידן, לע"מ

טען כי הבמה לא שימשה לעבודה זרה. פרופ' יהודה אליצור באדיבות המשפחה

ארזתם לבד?

◀ שכונת עיר גנים תוכננה כשכונה כפרית שבה בתים חד קומתיים ומשק חקלאי קטן ונחמד לגידול ירקות וצאן. בפועל הייתה זו שכונת עולים מרוחקת וקשת יום שלא חוברה למערכות החשמל והמים עד שנות השישים, מה שקבר סופית את רעיון החיים הנוחים בשכונה הכפרית. תוך שנתיים כוסתה הגבעה הסמוכה בשכונת קרית מנחם, שבה נבנו שיכונים צפופים כדי לספק בדחיפות דיור לעולים רבים. מאות עולים שמצאו את פרנסתם בדוחק בעבודות ייעור ובנייה התגוררו בשכונות המבודדות, עד שב־1961 נבנה בית החולים הדסה עין כרם לא רחוק משם, מה שהביא לתנועה מוגברת באזור ולהקלה בתחומת המגורים על כוכב אחר. באותה עת גם הורחבה עיר גנים ונבנו בה עיר גנים ב' ועיר גנים ג' שיופייין העירוני מוטל בכזה ספק עד שעדיף כי לא נפרט אותו.

◀ הריחוק הגאוגרפי של השכונות עיר גנים וקרית מנחם הפך עם השנים מאויב לאוהב, כאשר ב־2007 הוקם למרגלות השכונות 'פארק ירושלים' הכולל פינות חמד קסומות כמו נחל רפאים ועמק לבן. קצות הרחובות חוברו לשבילים להולכי רגל היורדים לתוך הטבע העירוני, והכללת עין לבן ב'שביל ישראל' ב־2017 שמה את האזור כולו על מפת המטיילים. השינוי התדמיתי והפיזי בעמק לבן השפיע באופן דרמטי על אופי השכונות ועל הדימוי של תושביהן, ואף גרם לזינוק במחירי הדירות. מי היה מאמין שקצת ירוק בעיניים יחולל יום אחד שינוי כה משמעותי.

את הכמרים אשר נתנו מלכי יהודה ויקטר בכמות בערי יהודה ומסבי ירושלים, ואת המקטרים לבעל לשמש ולירח ולמזלות ולכל צבא השמים. ויצא את האשרה מבית ה' מחוץ לירושלים אל נחל קדרון וישרף אתה בנחל קדרון... ויתץ את פתי הקדשים אשר בבית ה' אשר הנשים ארבות שם פתים לאשרה (מלכים ב' כ"ג, ד'ז').

כהני הבמות לא יצאו בשלום מכל הסיפור הזה ומצאו את מותם בתפקיד הסטייק במנגל:

ויזבח את כל כהני הבמות אשר שם על המזבחות וישרף את עצמות אדם עליהם, וישב ירושלים (שם, כ').

'במות הפולחן בחיק הטבע' בעיר גנים ובסביבתה היו אפוא, לפי מסקנתה של עמירן, אותן במות עבודה זרה משוקצות שהוצאו מכלל שימוש במצוות המלך יאשיהו ונקברו תחת גלי אבנים למען יראו וייראו ולמען ידע דור אחרון ושאר פתגמים ואמרות כנף. הדבר היחיד שלא כל כך הסתדר עם זיהוי הרגמים כאמצעי להשמדה המונית של במות עבודה זרה הוא שהבמות שהתגלו בחפירות הארכאולוגיות בפירוש לא הושמדו אלא רק כוסו. ברור לכל ילד שהרבה יותר פשוט וזול, שלא לדבר על סמלי, להרוס במות מאשר לטרוח לגרור ולערום עליהן אבנים ועפר. עוד יש לציין שכל המקורות התנ"כיים המתארים את פעולותיו של יאשיהו נגד העבודה הזרה – כמו זה שהבאנו לעיל – משתמשים בבירור בפעלים לשבור, לנתץ ולשרוף.

פחד במה

כאן נכנס לתמונה חוקר המקרא והגאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל יהודה אליצור. כבר בראשית

מודיעין שלום

איפה לאכול?

פיצה בפארק

דהומיי 3
כשר, חלבי, 02-6448889

באגט שילת

דהומיי 3
כשר, בשרי, 077-5262522

הסנדוויץ של צ'וצ'י

דהומיי 14
כשר, בשרי, 02-6242444

עוד באזור

עמק לבן ועין לבן

ברגל: מרחוב דהומי לרחוב פנמה ומשם ירידה לכיוון עין לבן
ברכב: גישה למעיין מכביש 385 דרך גן החיות התנ"כי
כניסה חופשית

גן רבינוביץ' (גן המפלצת) בשכונת קרית יובל

יעקב טהון פינת הנרייטה סאלד
כניסה חופשית

גן החיות התנ"כי

דרך אהרון שולוב 1
כניסה בתשלום, 02-6750111

אגרסיבית שאותה נקט יאשיהו כלפי הבמות לה':

קל היה לנתץ אותם מתקנים קטנים ולפזר אבניהם על פני השדה, אולם יאשיהו ידע כבר כי כשם שקל להסיר את הבמות קל גם לחזור ולבנותן ולהוסיף עליהן כהנה. מאידך היו אותן הבמות בכל זאת מקלט לעבודת ה' בעת צרה ומילאו תפקיד חיוני בימי מנשה. ייתכן אפוא שלא רצה יאשיהו לנהוג בהן כמנהגו באביזרי האלילות. לפיכך ציווה לקבור את הבמות ולגונזן מתחת לגלי אבנים גדולים (יהודה אליצור, "עקבות הרפורמה של יאשיהו בארכיאולוגיה – למהות הרגמים במערב ירושלים", דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, עמ' 96).

אם הוא צודק, הרי שרוגם גנים, כמו שאר חבריו, היה פעם מקום מקודש לעבודת ה'. בזכות עובדה זו הוא נשמר עד היום, גם אם מתחת לערמת אבנים אימתנית. לא נותר לנו אלא להודות מקרב לב ליאשיהו, שבזכות יחסו המכבד הוא השאיר בידינו – או לכל הפחות תחת רגלינו – תזכורות מימים מוארים פחות בירושלים של ימי בית המקדש הראשון. ׀

תמר הירדני
מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שנטו, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן צבי, חוקרת ירושלים וסופרת ילדים

שנות השבעים הוא הטיל פצצה כאשר טען כי הבמות שנחשפו בבסיס הרגמים מדרום מערב לירושלים בכלל לא היו במות לפולחן אלילי, אלא דווקא במות לעבודת ה'. הוא קרא בקפידה את הפסוקים, וגילה כי המהפך הגדול באמת שחולל יאשיהו בירושלים היה ריכוזו בלעדי של עבודת ה' בבית המקדש.

רבים בעם בימי מנשה ואמון התמידו אמנם לעלות לירושלים בשלושת הרגלים, אבל התבאסו מאוד מהעבודה הזרה שהתחוללה בבית המקדש. בצר להם הם פנו לסביבות העיר והקימו 'במות פולחן בחיק הטבע' לעבודת ה', כתחליף הכרחי למקדש שהושחת בעבודה זרה. כשיאשיהו עלה לשלטון ומיגר את העבודה הזרה הוא גם הוציא מחוץ לחוק את הבמות הפרטיות, אך כדי שלא לגרום תסיסה בקרב כהני הבמות לה' – שהרפורמה הותירה אותם מובטלים – אסף אותם יאשיהו ירושלימה והבטיח להם דמי אבטלה ממתנות הכהונה, למרות שלא עבדו במקדש בפועל:

וַיָּבֵא אֶת כָּל הַכֹּהֲנִים מֵעָרֵי יְהוּדָה וַיִּטְמֵא אֶת הַבָּמוֹת אֲשֶׁר קָטְרוּ שָׁמָּה הַכֹּהֲנִים מִגֵּבַע עַד בְּאֵר שֶׁבַע ... אֶךְ לֹא יַעֲלוּ כֹהֲנֵי הַבָּמוֹת אֶל מִזְבֵּחַ ה' בְּיְרוּשָׁלַם, כִּי אִם אֶכְלוּ מִצֹּת בְּתוֹךְ אֲחֵיהֶם (שם, ח"ט).

פרופ' אליצור טען כי יש הבדל בין לשבור ולנתץ לבין לטמא. הפועל 'לטמא' מתאר פעולה קצת פחות